

ԶԵՌԱԳՐԱԿԱՆ

ՑՈՒՑԱԿ ԶԵՌԱԳՐԱՑ

ՀԱՐԹՖԸՐՏԻ ԱՍՏՈՒԱԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

«Այլ գտածիքն. գինով եփէ, և յաչքն կաթեցոյ: Աչքն որ շրջկոտ լինի և կոպերն ուռննայ. առ աղեկ եսան մի, և դանկով քերէ գեսան. և առ զքերութն պահէ. և ապայ առ անծակ գզթոր մի և լոսէ և մաղէ, և աղջկան մօր կաթեամբ չաղէ գերկուան և աչքն դիր. ապայ գկաթն ի գէր կնկան առ: Աչքն որ ուռննայ գշուձման գինով եփէ և ի վերայ դիր: Այլ աչքն որ վատ տեսնու առ զսպիտակ խոռոզի լեղին, և աղջկան մաւր կաթեամբ միաշափ արայ, և յիրար խառնէ և աչքն դիր:

«Աչքն որ մաղ կայ, գտեղն կաշուին հան. և ի տեղն գորտուն արին կաթեցոյ, այլ չի բուսանի: Աչքն որ արեղակն չկարէ հայել, զմորենուն տակին կնդեն եփէ. և չորացոյ և լաւ մանր և աչքն դիր: Աչքն որ սպիտակ լինի. պատեղիւր կնոջ խիժ կաթեցոյ աչքն. Գ(երեք) աւր: Ապայ թէ սպիտակն հին է զմարդուն սկաւառակն այրէ՝ գզկուրդն և զհում չաքարն. ողկէ միաշափ յիրար խառնէ և աչքն դիր: Այլ զմարդուն ակոսն ողկէ. և հում չաքարով յաչքն դիր, զչիքըն տանի: Աչքն որ ցաւի, զպաղ չաքարն կաթեամբ աչքն դիր:

«Աչքըն որ ուռննայ. քրքում և հաւկրթի դեղնուց յիրար խառնէ և դիր:

«Այլ գոսկի դեղ չիրն դատարկ աչքդ անցոյ: Իսկելոյ վատ է:

«Այլ գանձակ մարգարիտն ողկէ. և աչքն ձգէ նոյնպէս առնէ:

«Աչքն որ հաւկուր լինի, առ վկաքմոտիկ բանջարն, և օձու խորի միաշափ, չորացոյ և լոսէ. և հաւկթի դեղնուցով աչքն դիր:

«Աչքն որ սպիտակ լինի, ողկէ և ձգէ որ նոսրցնէ: Եւ ապայ առ զկաքմոտիկ բանջարն և զսե օձու խորին. և դքարթաւչի ծիրտն. որպէս ծարուր արայ և ձգէ. և յետոյ երբ ողջանայ, տուղ չաման ծեծէ մանր. և ի հաւկթի դեղնուցն ած. և խորվէ. և տաք յաչից վերայ դիր՝ ապայ այս դեղբանջա ի Ռ (1000) ընտրած է»:

Էջ 51ր. Երուսաղէմի Յկարագրութեան շարունակութիւնը: Անխնամ և տգէտ կազմողը խառնիխուռն կազմած ըլլալով, քերքերը ետ առաջ եղած են:

Էջ 60ր. «Տաղ Առաքելի ասացեալ Աստուածածնի» ԱՐԳեան տաղ: Ասոր կը յաջորդէ «Տաղ Նարեկացոյ է ասացեալ»: Էջ 61ր. վերև կայ յստակ չտրպուած ուրանկիւն կնիք մը՝ «Ք(րիստոսի) Ծ(առայ) Կիրակոս»: Ասկէ վերջ՝ տաղեր: Յետոյ վարդի և սոխակի տաղ մը, սկիզբը պակաս.

Ծաղկանցն ամենայնի պարծանք ցուցանեմ:

Վարդն ի պլպուլն ասաց Ես դիմակաց չեմ,

ի ծագմանէ լուսոյն դողալով սարսեմ.

Վախեմ թէ զարեղակն առ իս տեսնեմ,

Զտերևս իմ գեղեցիկ յիսնէ թօթափէ:

Պլյուշն ի վարդն ասաց թէ գովելի ես,
Զի դամենայն ծաղկանց դու ցանկայի ես,
Տեսով քո արբեցայ զերդ զգինով ես,
Արարիչն աստուած կանանչ պահէ քեզ:

Վարդն ի պլյուշն ասաց զեղեցկածայն ես,
Որ դամենայն մարդիք դու ուրախ առնես:

Ազգի ազգի գունով դու եղանակես,
Թռչնոցն ամենայնի տէր պարծանաց ես:

Ես Առաքել մեղօք լցեալ յաշխարհի:
Որ պլյուշն ի հետ վարդին սակաւ գովեցի,
Ի Գարրիէլ հրեշտակն յօրինակեցի,
Եւ ի կոյս Մարիամ ծնաւ Յիսուսի:

Զմեզ սղաշեմք եղբարք ապիս Նանդիպողք,
Եղանակէք սիրով ձայնիւ բերկրայի,
Յիշէք զմեզ և մտէք Աստուած ողորմի,
Եւ դուք արժան լինիք տեսն Քրիստոսի:

Ասկէ վերջ՝ «Տաղ դարիպի»: Էջ 69ր. «Տաղ սուրբ Երուսաղէմայ», Զակար Բախանայի ասացեալ է «Հաղար ութսուն և հինգ թիւրն ի յրման», այսինքն 1636ին գրուած:

Էջ 72ր. դարձեալ Երուսաղէմի նկարագրութեան մաս:

Թիւ 12 (Հաւաքման A 195/45)

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Ծաւալ՝ 12×17 սմ.: Գրչութիւն՝ միասիւն, մանր նոսրղիւր, 31 տող: Նիւք՝ թուղթ: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, զրոշմադարդ, փնտտուած: Համգամանք՝ խոնաւութենէ թուղթը փնտտուած ստորին մասերը: Ծաղկում՝ աննշան: Պաշտպանակ՝ մագաղաթ երկաթագիր թերթի մէկ չորրորդը: Կտոր մը բակիզր և հատ մըն ալ վերջը: Կը կարդացուի. «Եւ այս կանոն կատարի Սաղմոս ՃՐ Կցուրդ փօրանակ սիրոյ մասն»: Կարմրաւ. «Աւետարան ըստ Յովհաննու». Յովհաննու նոր գրչէ մը քնջուած և վրան «Ղուկաս» գրուած: Զեռագրին վերակազմութեան առեմ սկիզբը աւելցուած է երկու քերթ, ետեւ՝ քազմաքիւ: Սկիզբի բուրքերէն 1ա-ին վրայ նոսրցիւր կայ սա ցանկը, ըստ երևոյթի աճանական գրադարանի մը. «Այս է իմ Արարչամուս գրեանց թիւր: Ոսկան աստուածաշունչ մը: Նարեկացի: Արտաքնոց Լուծմունքս: Բ(երկու) տրամարանութեան գիրք: Ա(մէկ) Պատմութիւն մէկ զրչայ: Գրչայ սահմանաց գիրք: Բ(երկու) Սիմէոնի քերականութեան գիրք մէկ պատմայ (տպագիր) մէկ զրչայ: Վէմ Հաւատոյ գիրք: Ֆիլ Տօնացոյց: Գ(երեք) Շարական: Բ(երկու) պատմայ մէկ զրչայ: Գ(երեք) էլ Սաղմոս: Առաքինութեանց գիրք: Աղբիւր Բարի գիրք: Հայկի Վարուց մը: Բ(երկու) Եւագր: Յիսուս Որդի գիրք մը: Առաքել պատմայ գիրք: Բ(երկու) Պղնձէ Քաղաքի պատմութեան գիրք»:

Բուն ձեռագիրը կը սկսի «Յաղագս Քերականութեան համառատ լուծմունք ի Տէր Առաքել Սիւնեաց եպիսկոպոսէ. ի մեկնութիւն քերականութեան: Պէս պէս յատկութեամբ պարզեալ վասն զիւրաւ հասկանալոյ զխորութիւն բա-

նից քերականին Յաղագս նախերգան ի քերականութեանց Առաջին որ ասէ Յաղագս Քերականութեան» :

էջ 123ա. գրչութիւնը կը փոխուի. «Այս ինչ է ընարան Պորփիրի» :

էջ 127ա. կարմրաւ. «Նորին Գրիգորի Աշակերտի Համառօտ տեսութիւն ի գիրս Պորփիրի» : Էջ 147բ. որմէ վերջ չորս քերք նորոգողի գրչէ : Յաւախ վերի անկիւնը ցեցակեր :

էջ 184ա. «Եռամեծին Յովհաննու Հայոց փիլիսոփայի և վարդապետի Հաւաքումն Համառօտ վերլուծութեան ստորոգութեանց Արիստոտելի ի Գրիգորէ աշակերտէ» :

էջ 249ա. «Նորին Յոհաննու Որոտնեցոյ Համառօտ լուծմունք Պէրիարմէնի գրոցն ի Գրիգորէ աշակերտէ» :

էջ 312բ. «Նորին Գրիգորէ աշակերտի Յովհաննու մեծի Համառօտ լուծումն Առաքինութեանց Արիստոտելի» մինչև ձեռագրին վերջը, քերք 330, սակայն վերջին ինը քերքը նորոգողէն գրուած : Թերք 330էն վերջ պարապ :

Թիւ 13 (Հաւաքման A 195/23)

ՊԱՏ. ԹԻՄՈՒՐԼԷՆԿԻ ՄԵՇՈՓԵՑՈՅ

Ծաւալ՝ 12×15 սմ. : Գրչութիւն՝ միասին, նոսրգիր, 24 տող : Նիւթ՝ թուղթ : Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ գրոչմաղարդ : Աստառուած բամպակեայ տպածոյ լաթով : Ծաղկում՝ աննշան : Հանգամանք՝ լաւ ու կատարեալ : Ներքին կողքին մատիտով, անգլերէն. «Հայերէն Պատմութիւն Թիմուրլէնկի» :

էջ 1ա. կարմրաւ. «Պատմութիւն Համառօտաբար վասն յարեկեան թագաւորացն պղծոյն և չար դադանին Թամուր Լանկ անուն զոր աւերեալ զաշխարհս արեկելից մինչև ի ծովն Ոկիանոս, և այլոցն արարեալ քաջ վարժապետին Թովմայ վարդապետի» : Վերջը էջ 61բ. գրչէն. «Մանաւանդ և ինձ տառապեալ անձիս Յովանէսի. բանասերի, և սակաւ պատգամողի զպատմութեան քաջ հետեւորդէս մերում Թումա մեծ վարժապետի Կաֆացոյ. Ձոր սկսեալ ի յարեկեան թագաւորացն և ի չար գահէն Թամուրայ, մինչ ի կէտ կոչմանն գրով եցոյց և եհաս առ մեզ յետնինքս զոր ընթերցեալ տեսաք ի փափաքմամբն տիրացաք ի ՌԼԹ (1590) թվականին» :

էջ 62բ. «Այս են չուք որոցն Խարակի» : Յետոյ. «Վասն միարանութեան Հայոց, և կաթողիկոս ձեռնադրութեան» (Հրատարակուած Արարատի մէջ, Էջմիածին, «Նոր նիւթեր», Գարեգին Արքեպս. Յովսէփեանէ) : Ասոր կը յաջորդէ «Յաղագս Էջմիածնի Արքեպիսկոպոս Զեռնադրութեան» :

էջ 75ա. «Վասն աքսորման Տէր Կիրակոս կաթողիկոսի» :

էջ 81բ. «Պատմութիւն մեծի բարունապետին Թումայի, զոր արարեալ Կիրակոս բանասէր վարդապետի» (Նոյնպէս հրատարակուած Գարեգին Արքեպս. Յովսէփեանէ 1914ին, Վաղարշապատ) :

էջ 88ա. կարն գրութիւն մը որ կ'աւարտի երկորդ էջին վրայ. «Որքան են և ո՞րք գիրք սուրբք հին և նոր կտակարանք» : Ձեռագիրը կ'աւարտի :

Թիւ 14

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

1222

Թերք՝ 282 : Ծաւալ՝ 16.5×25.5 սմ. : Գրչութիւն՝ հին բոլորգիր, երկ-

սին, չաղանակագոյն մեկան հետզհետէ դունաթափ, 20 տող: Կազմ՝ կաշեկազմ արծաթազարդ: Նիւթ՝ թուղթ:

Էջ 1ա. սիրուն և ո՛չ հասարակ խորան և լուսանցազարդ սկիզբն Մատթէոսի: Թերթ 75ր վերանորոգողէ: Ստորին լուսանցքին. «Ո՛ր սուրբ եղբայրք որք հանդիպիք այսմ սուրբ աւետարանին կարդալով կամ աւրինակելով, յիշեցէք ի մեղսաքաւիչ աղաւթս ձեր զՍիմէոն քահանայ մանկ, որ ստացաւ դաս յարդար ընչից իւրոց յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց և ամենայն ազգայտոհմից կենդանեաց և ննջեցելոցն: Ընդ նոսին և զիս զմեղաւք լրցեալ ոգիս զՄարգարէ, որ սակաւ մի աշխատեցաւ ի սայ ի համարքն դրել, և թուխթաւ որ պակաս էր և կարեց ու գրեցի: Եւ աստուած ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս ողորմեսցի յարդար դատաստանին, և նմա փառք ամէն»:

Էջ 131ր. գրչէն. «Աւետեաց բաշխող քրիստոս առատապարկե պարգեւայ մեղսասէր անձին գրչի թողութիւն մեղաց և ստացողի սորա ամենայն մեղսորաց զի կարող ես յամենայնի և քեզ ընդ հաւր և սուրբ Հոգւոյն փառք յաւիտեանս ամէն ամէն»:

Էջ 281ա. գրչէն գլխաւոր յիշատակարանք. «Ծնորհիւ տեառն սկսաւ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի զյոճալիս յոքունց: Որով փրկեցան համարէն ծնունդ Աղամաւ, աղատեալք ի մեղաց: և զերծեալք ի խաւարէ կոտորատութեան զալստեամբ տեառն մեր Յիսուսի Քրիստոսի յաշխարհս: Որպէս ծանեաք զհայրն, և զսուրբ Հոգին, լուսաւորեալ և նորոգեալ. և նորափետուր զարդարեալ, աւաղանաւ մաքուր յորում որդեգրիմք երկնաւոր հաւրն առհաւատչեա առեալ պարգեւ զհոգին սուրբ, մարդապետութեամբ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Արդ չորեք մտակեան անծայրածաւալ ծոմս չորեքեղեւան տիեզերս բոլոր սեռից. ենթակայացեալ բաղկացութեամբ ի մի. առ ողեալ արբուցանէ իւր զմի դրախտ: Վասն զի և զհեղեալ բանն ի ծոցոյ հաւր ամենայն արարածք անոյշութեամբ լցան. բոս ճշգրիտ և անհաս պատմութեան, առնթեր փկայիս մերձ կացելոյ անկելոյ զլանջաւք տէրունական, տեղեկացեալ և հասուլեալ անհաս խորին խորհրդոց մեծին աստուծոյ, ծանուցանէ տիեզերաց զաստուածութիւնն որդւոյ, հանդերձ իրիւք ընկերիւք աստուածաբանեալ Մաթէոս, Մարկոս, Դովեան, Յոհաննէս: Մմա բաղձացեալ միայնացեալ Աստուածասուր անուն յորջորջի, ի մխիթարութիւն Հոգւոյ և մարմնոյ յար ընդ նմա խաւանկեցելոյ, և յետ մահու յիշատակ իւր և ազգատոհմի իւրոյ: Արդ ես ողբալիս և Հոգով մեռեալս անուն Գրիգոր կոչեցեալ փցուն մտաւք և գրչաւ աղաչեմք զամենեանս չլինել մեղադիր խոչորութեան զրոյս. զի թեպետ և ... բայց տառիս դառն. զի անաւրէնք յամենայն կողմանց զերեցին զաշխարհս Կիլիկիացոց. զի թաղաւոր ո՛չ զոյր, և իշխանսն անհնազանդ իրերաց մինչ աստուած կամեցաւ և թագաւոր ետ և սակաւ մի խաղաղացաւ յայտ դառն ամքս եւ անհանգիստ ի տեղիս տեղիս փոփոխելով աւարտեցի զգիրս յետիւր աւրինակէ, յանապատս Փոս կոչեցեալ ընդ Հովանեաւ սրբոյ Աստուածածնիս և ալ սքանչեւագործ սրբոց և ի մէջ... որ եղբարց. և ընդ իր առաջնորդի որ զպետս մարմնականս անթերի պահեր և յորդորեր ի գիրս, և զայն որ զառաջի զգիրն և զմաղիկն զարդարեաց, և զամենեանս որ աւանական են լեալ, և որ հակառակ լեալ են ինքն զիտէ զի խիղոյթ ինձ հատոյց. և այն ի չարեն էր ամենայն որ առատն է ես ուր ստացէ ամենեցան յանպակաս պարգեացն մասն բարեաց յիշողացս և յիշեցելեացդ առ հասարակ: Եւ նմա փառք յաւիտեանս, և յապառնին այժմ և միշտ

յամեն ամէն և ի թուականս ՈՀԱ (1222), և կաթողիկոս Հայոց Կոստանդին, և թագաւոր Փիլիպպոս, յայսմ ամի Հաստատեցան յաթոս. Քրիստոս Աստուած ըստ կամաջ իւրոց Հաստատուն պահեսցէ...»:

Հոս յիշուած Կոստանդին կաթողիկոսը Բարձրբերդցին է, որուն հաւար Գրիգոր գրիչ կը վկայէ որ «յայսմ ամի (ՈՀԱ—1222) Հաստատեցան յաթոս», քէն Օրմանեան Կոստանդին Բարձրբերդցին 1221ին կաթողիկոսական աթոռ բարձրացած կը նկատէ: Հայոց ՈՀԱ կամ 671ը կը սկսի Յունուարի 25 1222ին: Գրիչը իրաւունք ունէր յիշատակագրելու որ «անաւրէնք յամենայն կողմանց զերեցին զաշխարհս Կիլիկեացոց. զի թագաւոր ո՛չ գոյր, և իշխանն անհնազանդ իրերաց մինչ աստուած կամեցաւ և թագաւոր ետ և սակաւ մի խաղաղացաւ»: Արդարև Կիլիկիոյ արքայական գահը քափուր մնաց երկու տարի, որովհետև կարելի չեղաւ համաձայնիլ Հայ իշխանի մը վրայ: Զապէլ հազիւ եօթ տարեկան էր և բոլորովին անյարմար, որով որոշուեցաւ Անտիոքի դուքսին Փիլիպպոս կամ Ֆիլիպ որդին ամուսնացնել Զապէլի և զինք Կիլիկիոյ քագաւոր ընել: Փիլիպպոս շուտով գահագուրկ եղաւ և Կոստանդին խնամակալը իր Հերոս տղան ամուսնացուց Զապէլի:

Զեռագրին վերջը պահպանակ քուղր Ա. էջին, նոտրգիր. «Ի վերջին յիշատակ է սուրբ աւետարանս Ընամատանին կնոջն Սառային, որ ետուր իւր Հալալ ընջիցն ԺԵ(15) Քլօրի և առօ այս սուրբ աւետարանս և երես յիշատակ իւր Հոգոյն Յաղման ի դուռն սուրբ Յակոբին և սուրբ Պօղոսին ամէն ով որ չունի իշխանութիւն ծախելոյ և գրօելոյ թէ որ անդրքինին նա մասն Յողայի առցեն և անեձքն Կայենի: Գրեցի սուրբ տառս ձեռամբն Ընապատու Հոգ և մօխի Պօղոս երիցուն, ով որ այս տառիս Հանդիպիք ասացէք աստուած ողորմի Սառային Հոգոյն և գրչիս Տէր Պօղոսին աստուած ողորմի ձեր անցեալ ննջեցելոցն և ձեր կենդանի Հոգոյն ամեն: Գրեցաւ վերջին յիշատակս ի թիին ՌՃ (1651)»:

* * *

Հաւաքման մէջ կայ նաև հայատառ քաղօթինակ լուսատիպ «Իննիլաֆօ Մաաթէոսն վիսի»:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

(Շար. 3 և վերջ)

